

UNA RECERCA PARTICIPANT PER AL DESENVOLUPAMENT HUMÀ

Jordi de Cambra, Xavier Rambla, Xavier Besalú, Gonzalo Escobar, Salomó Marquès i
Montserrat Mora Fernández

Càtedra Internacional UNESCO

‘Desenvolupament humà sostenible: equitat, participació i educació intercultural’
(Universitat de Girona, Univ. de La Habana –Cuba- i Universidad Bolivariana –Xile-)

i

Xarxa UNESCO/UNITWIN Medeuramèrica per al Desenvolupament Humà

Nota: Proposem aquest primer esborrany per a la discussió en el context de les Ies Jornades Internacionals sobre Moviments Socials i Recerca Activista, que tindran lloc a l’Ateneu Popular de Nou Barris de Barcelona els dies 22-25 de gener de 2004. Agraïm per endavant els comentaris i crítiques de les persones que participin en aquesta trobada, així com dels membres de la Càtedra UNESCO i de la Xarxa Medeuramèrica per al Desenvolupament Humà que ho desitgin.

En aquesta comunicació volem presentar les idees que orienten la nostra recerca, la manera com les articulem i alguns exemples de les seves aplicacions. La nostra Càtedra UNESCO aplega persones diverses de l'acadèmia i de diverses associacions que pretenem elaborar un coneixement transdisciplinari a fi de treballar per a un desenvolupament humà sostenible. La investigació acció participant ens sembla una eina molt operativa i prometedora per assolir aquests objectius. Discutirem a les pàgines següents com entenem aquests conceptes, les oportunitats que obren, i també les amenaces que observem quan se'n fa ús amb unes altres accepcions.

La Càtedra Internacional UNESCO Desenvolupament Humà Sostenible va néixer el 1998 amb la intenció de posar en contacte el coneixement acadèmic amb projectes d'intervenció social i de cooperació internacional. A hores d'ara, la seva seu s'ubica en tres universitats de diversos països i en dues associacions. La Universitat de Girona és la seva seu catalana d'ençà 2003, juntament amb les associacions Grup de Recerca Acció amb Minories Culturals i Treballadors Estrangers i SOS Racisme- Catalunya. A més de la docència universitària, participa també en plans d'actuació per al turisme sostenible a la Costa Brava i en els programes d'activitats de les dues associacions. La seu de la Universidad de La Habana ha format part de la Càtedra des del seu començament. Entre les seves activitats actuals figuren diversos projectes de desenvolupament comunitari, així com una activa participació en el Programa de Desarrollo Humano Local- Cuba, que promou el Programa de Nacions Unides per al Desenvolupament en aquell país. La Universidad Bolivariana, ubicada principalment a Santiago de Chile, és també seu de la Càtedra des de 2003. Ha incorporat una assignatura transversal sobre el desenvolupament humà a totes les carreres que imparteix, i organitza tots els seus pràcticum de tal manera que contribueixin al desenvolupament del barri Yungay de la ciutat, on se situa la majoria de les seves facultats. Formen també part de la Xarxa Medeuramèrica, entre moltes altres institucions, la Fundación UNIDA de Buenos Aires (dedicada a la formació de persones implicades en moviments socials i a la col·laboració en els seus projectes), la Càtedra UNESCO de Desenvolvimento Durável de la Universidade Federal de Rio de Janeiro (que ha treballat en la potenciació de les dones que dirigeixen associacions a la seva ciutat), el Grup de Recerca en Economia Mundial de la Universitat de Barcelona (el qual per exemple ha estudiat la mesura regional del desenvolupament humà a Espanya), i el Departament de Sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona (el Seminari d'Anàlisi de la Política Social d'aquest Departament actualment treballa sobre l'educació i la lluita contra la pobresa a Argentina, Brasil i Xile).

El desenvolupament humà sostenible

El PNUD defineix el desenvolupament humà com aquell que amplia les oportunitats de les persones per dur la vida que creuen que és bona. Considera que aquest objectiu reclama que el procés afavoreixi la potenciació, l'equitat entre els homes i les dones, la democràcia cultural i un governament que respongui davant la ciutadania. Però ha intentat també concretar una mesura concreta del desenvolupament humà que té en compte els mitjans de vida, l'educació (l'escolarització i l'alfabetització) i la longevitat d'un país. A més, ha entès que aquesta mena de desenvolupament ha de complir inexcusablement el criteri de sostenibilitat establert per la Comissió Mundial sobre el Desenvolupament i el Medi Ambient d'UNESCO a finals dels anys vuitanta: ha de

satisfer les necessitats de les generacions presents sense perjudicar la possibilitat de les generacions futures de satisfer les seves necessitats.

Són clares i explícites les relacions entre aquesta manera de definir el desenvolupament i moltes altres tradicions acadèmiques i polítiques de pensament. És així que reprèn les nocions del desenvolupament a escala humana (és a dir, estimat segons el grau de satisfacció de les necessitats humanes) que es van formular fa trenta anys. S'inspira directament en el pensament d'Amartya Sen, i a través d'ell en els debats filosòfics sobre la justícia social. Recorda també que la voluntat de bastir un món sostenible va més enllà dels aspectes només ambientals. En diversos sentits, doncs, dóna una enorme importància a una educació universal i democràtica, escolar i social, que posi en contacte les persones de diverses cultures, i també evidentment de diverses generacions. Col·loca en primer pla lògicament la lluita contra la discriminació.

És especialment important remarcar la riquesa de la definició i de les seves fonts per desfer un malentès. Ha estat molt important disposar d'un aparell estadístic que prengui les mides del desenvolupament humà, i encara més, cal fer molta més recerca per afinar aquest aparell i apropar-lo a la més humana de les escales territorials, que és naturalment l'espai local. Ara bé, ni el PNUD ni Sen han pretès mai que la noció del desenvolupament humà s'esgotés en la seva mesura i les controvèrsies que desperta. Per tant, ha estat una contribució inestimable l'esforç de molts governs per aconseguir unes mesures locals adequades a fi d'orientar les seves polítiques públiques en la direcció del desenvolupament humà. Ha permès d'elaborar unes radiografies molt completes de l'estat de la salut, l'educació, l'economia i les condicions urbanes en què viuen les persones més pobres de molts països. Aquestes s'han convertit en instruments per avaluar els plans d'actuació, i han servit perquè entrés en l'agenda política de molts governs i dels principals organismes internacionals l'objectiu de lluitar contra la pobresa. Però també és cert que les maneres d'assolir aquesta meta són objecte d'una discussió política i acadèmica en què totes les orientacions no tenen el mateix valor ni els mateixos principis. Creiem que és imprescindible remarcar que el desenvolupament humà no es restringeix tan sols a una problemàtica tan important com aquesta (la qual no volem abordar en la nostra comunicació), per tal d'evitar la confusió comuna d'identificar aquest terme exclusivament amb les polítiques selectives adreçades a les persones més pobres.

El coneixement transdisciplinari

Cal un coneixement transdisciplinari per aconseguir un ampli i sòlid desenvolupament humà sostenible. El coneixement és la nostra capacitat de construir imatges del món, d'entendre'l, de comprendre les motivacions pròpies i alienes, i gràcies a tot això, de valorar els nostres vincles amb les altres persones i respectar els fenòmens naturals dels quals també formem part. Adopta, doncs, moltes formes segons les cultures i segons les relacions de poder. El coneixement transdisciplinari, a parer nostre, travessa les fronteres de les disciplines acadèmiques per establir noves relacions entre elles i enfortir un diàleg més efectiu entre especialistes i no-especialistes. No es limita tan sols a una juxtaposició multidisciplinària de moltes perspectives sobre un mateix tema o als préstecs interdisciplinaris per aprofundir millor una qüestió, sinó que aspira a elaborar noves síntesi qualitativament distintes.

El coneixement transdisciplinari és molt pragmàtic i cooperatiu. No volem pas suggerir que es tracti de crear alguna nova ciència única en el buit o que només sigui una tesi apropiada per a un debat epistemològic, encara que també ho és. Reclamem que és pragmàtic i cooperatiu perquè és la millor manera d'afrontar i resoldre problemes complexos. Els problemes complexos abasten molts elements heterogenis, els quals per definició són els objectes d'estudi de molts especialistes diferents però també formen part del coneixement comú de moltes persones que s'hi veuen afectades. Construir un coneixement transdisciplinari vol dir establir la cooperació entre tots aquests subjectes per resoldre el problema, sense negar amb cap mena de coacció la validesa d'un coneixement per la d'un altre.

No és pas una sorpresa que aquest valor operatiu desperti l'interès per aquest coneixement quan es fa avinent la complexitat de problemes com ara el de la pobresa humana. Així mateix, hem de cridar també l'atenció sobre el fet que el coneixement transdisciplinari qüestiona diverses regles de les institucions acadèmiques. En aquest sentit, per força ha de patir diverses tensions amb l'interès d'adaptar-les a la societat de la informació i també amb diverses formes de relativisme epistemològic contràries a l'acadèmia. Encara que no volem entrar en aquestes qüestions, val la pena recordar que l'esmentat respecte per la validesa de les distintes especialitats i sabers comuns requereix un diàleg cooperatiu; per tant, ni ens sembla lícit d'imposar a priori la validesa d'un coneixement sobre altres ni de negar la validesa de tots pressuposant que qualsevol imatge de la realitat és tan vàlida com qualsevol altra.

Trobem un exemple molt concret de les connexions entre el desenvolupament humà sostenible i el coneixement transdisciplinari quan algú intenta enfortir el primer en una dimensió local. Encara que la vida i el treball dignes, l'educació, la salut, la participació, l'equitat entre gèneres, la sostenibilitat o la democràcia cultural no depenen tan sols dels fenòmens locals, és ben cert que adquireixen una manifestació molt més significativa en aquesta escala. A més, és notòria la varietat de factors econòmics, culturals, socials i ambientals que són rellevants per assolir l'objectiu; en fi, és ben fàcil d'entendre que aquell pragmatisme es desperti molt més sovint en aquesta escala de l'acció humana que en altres àmbits.

La investigació acció participant

La investigació acció participant és una de les maneres més efectives, operatives i democràtiques d'engegar processos favorables al desenvolupament humà. Aquesta recerca beu de moltes fonts acadèmiques i populars del saber sobre la vida política. Sobretot, s'inspira en la tradició llatinoamericana de desenvolupament comunitari, que vol constituir la comunitat a partir del coneixement col·lectiu dels problemes i la discussió de les solucions.

Aquest esquema de problemes- solucions és una eina molt útil per fer entendre les possibilitats que semblen amagades en moltes circumstàncies. De fet, l'acadèmic, teòleg i polític Paulo Freire va descobrir que la millor manera d'ensenyar a escriure les persones analfabetes justament consistia a demanar-los que escrivissin primer les paraules que feien referència a les seves necessitats i al seu coneixement per resoldre-les. Com el mètode pedagògic de Freire, la investigació acció participant espera generar un coneixement col·lectiu complex, és a dir, que articula elements heterogenis, sobre les necessitats d'un grup. En altres paraules, obre les vies de la comunicació en els dos

sentits de les relacions socials que s'estableixen entre allò que l'epistemologia anomena el subjecte i l'objecte d'estudi.

Altra vegada hem d'esmentar una problemàtica molt vasta que no s'esgota amb el que diem en aquestes pàgines. Tot i el risc que sigui massa esquemàtica, limitarem la nostra argumentació en aquest punt a explicar de quina manera algunes iniciatives endegades per membres de la Xarxa Medeamèrica han fet servir la recerca participant per elaborar un coneixement transdisciplinari que aporti contribucions al desenvolupament humà.

- Els Programes de Desenvolupament Humà a escala Local (PDHLs) parteixen d'una definició participativa de les prioritats, a la qual destinen una bona part del temps en la planificació de les activitats. A més, difonen aquestes prioritats entre una xarxa descentralitzada d'actors de la cooperació internacional, on destaca el paper dels governs i associacions locals. El PNUD es compromet a doblar la quantitat dels recursos que s'obtinguin d'aquesta manera. El PDHL- Cuba s'ha marcat com a objectius reconstruir el centre de L' Havana, diversificar l'economia de la província tabaquera de Pinar del Río i potenciar diverses localitats orientals (les més pobres) de l'illa.
- La Universidad Bolivariana es defineix com a comunitària per diverses raons. Intenta fomentar el diàleg entre persones amb diverses cosmovisions, facilitar l'accés als estudis superiors d'uns estudiants que no pertanyen a les elits i col·laborar a satisfer les necessitats del barri Yungay de la Comuna de Santiago, on està ubicada. Amb aquesta intenció ha organitzat el seu pràcticum a partir d'una anàlisi prèvia de les necessitats del barri, la qual orienta l'organització de projectes vinculats a les seves diferents carreres. Destaquen la ràdio popular, el teatre sobre la vida local, l'assessorament legal gratuït, la clínica psicològica o la realització d'etnografies.
- Les contradiccions econòmiques, ambientals, culturals i socials han dut diversos ajuntaments i diverses associacions de la costa catalana a proposar actuacions que afavoreixin en turisme sostenible. La Càtedra ha tingut l'ocasió de participar en les discussions col·lectives a través de les quals la ciutadania d'algunes localitats ha fet explícits els problemes de les variacions estacionals de l'activitat, de la massificació urbanística i de la planificació poc transparent, i ha assajat algunes maneres de començar el camí de la proposta participativa de solucions.

Els PDHLs, les universitats comunitàries i el desenvolupament local no poden dur-se a la pràctica sense aplegar diverses especialitats del coneixement tecnocientífic, científic social i humanístic. I totes tres iniciatives procuren establir ponts de diàleg entre especialistes i no-especialistes. La recerca participant juga un paper clau perquè siguin una realitat aquestes condicions de treball, ja que proporciona els instruments perquè tothom aprengui a elaborar uns diagnòstics col·lectius de la situació. En aquests processos, per dir-ho d'alguna manera, els especialistes es converteixen en el personal tècnic que ajuda les persones directament implicades a definir els problemes i ponderar les possibles solucions.

Aquesta mena d'iniciatives prometen lògicament una ampliació de les oportunitats humanes i de potenciació de les comunitats locals. En aquest sentit, contribueixen al

desenvolupament humà. Ara bé, el fet que aquesta noció hagi estat objecte d'una rigorosa elaboració filosòfica, econòmica i estadística també ens permet establir una altra relació entre ella i la recerca participant, que es concreta en la següent pregunta: com podem saber que la recerca participant afavoreix el desenvolupament humà?

Aquesta pregunta ens obliga a pensar en una teoria de l'avaluació que estableixi, justifiqui i detalli els criteris que determinin l'efecte d'una recerca participant sobre el desenvolupament humà. No tenim ara com ara la resposta, però ens atrevim a concloure amb dues observacions al respecte. En primer lloc, només podem esperar que aquesta mena d'iniciatives influeixin directament sobre els indicadors bàsics del DH a llarg termini, encara que podem crear uns altres indicadors locals més sensibles als efectes concrets a mig termini. En segon lloc, la recerca participant afavoreix el desenvolupament humà en la mesura que aconsegueix assentar unes regles d'elecció col·lectiva (dels projectes del futur col·lectiu) que compleixin un seguit de criteris. La següent llista indicativa pot ser un punt de partida: aquests criteris haurien de reclamar una discussió raonada de totes les posicions, promoure l'escolta activa de totes les persones participants, garantir la participació igualitària en la presa de decisions dels homes i de les dones de totes les edats, classes socials i grups ètnics presents, i apel·lar a les responsabilitats domèstiques i públiques de les persones.

Conclusió

En aquesta comunicació hem explorat les connexions entre tres conceptes que orienten la nostra tasca:

- El desenvolupament humà sostenible és l'ampliació durable de les oportunitats vitals, econòmiques i culturals.
- El coneixement transdisciplinari travessa tant les fronteres de les especialitats com de l'especialització per afrontar problemes complexos.
- La recerca participant elabora diagnòstics col·lectius d'una situació a fi d'intervenir-hi.

Hem apuntat algunes raons per justificar que el coneixement transdisciplinari és intrínsec a la mateixa empresa d'aconseguir el desenvolupament humà, i que la recerca participant és una eina per crear aquest coneixement tan integrat i també per afavorir el desenvolupament humà.